

זאב ח' (ז'אבו) ארליך; יגאל אמיתי

"מדלגין היינו" ... - הכינוס המלכותי בטבריה*

לע"נ אבינו מורנו
ר' ישראל משה ארליך ז"ל
נלב"ע בר"ח שבט תשס"ח
תנצב"ה

"לקראת מלכי ישראל?"
ר' חייא בר אבא ודיוקליטיאנוס קיסר בצור
"מלכי ישראל" בימי ר' אלעזר בר' צדוק?
מי הוא ר' אלעזר ב"ר צדוק?
מי הם "מלכי ישראל"?
הכינוס המלכותי בטבריה - זיהוי היסטורי
הכינוס המלכותי בטבריה - איתור גיאוגרפי
הממצא הארכיאולוגי בסביבה
סיכום

"לקראת מלכי ישראל?"

שנינו בבבלי ברכות ט, ב (בסוגיא העוסקת בסמיכת "גאולה" לתפילה):

...דאמר רבי יוחנן: לעולם ישדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל, ולא
לקראת מלכי ישראל בלבד אלא אפילו לקראת מלכי אומות העולם, שאם
יזכה - יבחין בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם.

אותה מימרא מובאת בשמו של ר' יוחנן בהמשך המסכת בדף נח, א (בסוגיא
העוסקת בברכות שמברכים כשרואים חכם או מלך). הרב ישכר תמר (ב'עלי תמר'
זרעים א עמ' קו-קח על הירושלמי ברכות פ"ג ה"א, כ"ג ע"ב) מעלה את חשיבות
ה'השתדלות לרוץ' לקראת מלכי ישראל ומלכי אומות העולם לרמה של חיוב הלכתי,
ואפילו אם היא כרוכה בהוצאות כספיות:

מהירושלמי מבואר שלא רק מלכים אלא אפילו גדולי מלכות... ועיין עוד
בבבלי ברכות שם דמבעי למיהב אגרא למחזי אפי מלכא, הנה שמצוה לראות
מלכים אפילו אם הדבר כרוך בהוצאות ממון, ועל אחת כמה וכמה גדולי
מלכות ישראל, וצ"ע דלא נזכר מזה בשו"ע ובאחרונים". וכן הוא מוסיף בעניין
הריצה הפיזית לקבלת פני המלך: "ומצאתי כן באדר"נ נו"ב עמוד לד... והרי
כתיב במלכים א י"ח ויד ה' היתה אל אליהו וישנס מתניו וירץ לפני אחאב

* ברצוננו להודות לאחינו ר' יצחק אמתי מטנא-עומרים-מעלה אפרים, לר' אב"י ונגרובר מעפרה,
לפרופ' מוטי אביעם ממכללת כנרת ולמר יוסי סטפנסקי מצפת, על הסיוע בהכנת המאמר.

עד בואכה יזרעאלה, ואמרו חז”ל כדי לחלוק כבוד למלכות, וכ”ש כשתבוא מלכות בית דוד שיש לרוץ לקבל פניו.

וכמו מאליה עולה השאלה - היכן בימיו של ר’ יוחנן, ראש הישיבה בטבריה בדור השני של האמוראים (סביב השנים 200-280 לספה”נ), קיימים ”מלכי ישראל“ שלקראתם צריך האדם להשתדל לרוץ? ניתן כמובן להסביר את המימרא כהדרכה לדורות הבאים שאינה מעשית בימיו, אך זה דחוק.

ר’ חייא בר אבא ודיוקליטיאנוס קיסר בצור

מעניין לציין כי את הביצוע המעשי לחלקה השני של המימרא: ”ולא לקראת מלכי ישראל בלבד [ישתדל אדם לרוץ] **אלא אפילו לקראת מלכי אומות העולם**“, אנחנו מכירים ממעשה באחד מגדולי תלמידיו של ר’ יוחנן, אם לא הגדול שבהם, ר’ חייא בר אבא, שחי בדור השלישי של האמוראים (מובא בירושלמי הנ”ל):

אמר רבי ינאי [שהיה כהן]: מיטמא כהן לראות את המלך [”דלא בטומא דאורייתא כאמר אלא בטומאת בית הפרס“ (עלי תמר שם)]. כד סליק דוקליטיאנוס מלכא להכא, חמון [=ראו] לר’ חייא בר אבא מיפסע על קברים דצור בגין מחמוניה [=כדי לראותו]. ר’ חזקיה ור’ ירמיה בשם ר’ יוחנן: מצוה לראות גדולי המלכות - לכשתבוא מלכות בית דוד יהא יודע להפריש בין מלכות למלכות¹.

ובנוסח קרוב ביותר בירושלמי נזיר (פ”ז ה”א, ל”ד ע”ב):

אמר רבי ינאי: מיטמא כהן לראות המלך. כד סלק דוקלינוס מלכא להכא חמון לר’ חייא מיפסע על קברייה דצור בגין מיחמיניה. ר’ חזקיה ור’ ירמיה ור’ חייא בשם ר’ יוחנן: מצוה לראות גדולי מלכות - לכשתבוא מלכות בית דוד יהא יודע להפריש בין מלכות למלכות.

ר’ חייא בר אבא הכהן היה מדייק בשמועות שהביא בשם ר’ יוחנן רבו. הוא יצא לצורך פרנסתו אל מחוץ לארץ ישראל, ושהה בבבל שבמזרח, ברומי שבמערב ובסוריה שבצפון, ובתוך הארץ בטבריה, בציפורי, בגבלא הסמוכה לים המלח ובצור שבצפון הארץ. יתכן שביקורו של ר’ חייא בצור התקיים באותו זמן שבו ביקר שם הקיסר הרומי גאיוס אאורליוס ולריוס דיוקלטיאנוס סביב שנת 294/5 לספה”נ,

1 בכ”ד וכן במקבילה בנזיר גם ר’ חייא [בר אבא], וראה במ”ש הרב שלמה גורן בספרו ירושלמי המפורש על מסכת ברכות עמ’ 102-103.

2 וראה בדבריו של לוי גינצבורג בספרו פירושים וחיידושים בירושלמי ח”א עמ’ 94-95. ועי’ בספרו של ראובן קמפניינו מעון הברכות - לקט אמרות התלמוד הירושלמי מסכת ברכות, עמ’ 183-187.

במסגרת מלחמותיו בפרסים הסאסאנים. יתכן שבביקורו זה הגיע הקיסר גם לפמייס-בניאס³. דיוקלטיאנוס נולד בשנת 244. לפי כתבי ההיסטוריונים הנוצרים בשם 'דיוקלס' למשפחה ממעמד נמוך, והתמנה לשליט האימפריה הרומית בשנת 284⁴.

ועדיין השאלה ניצבת במקומה: היכן בימיו של ר' יוחנן יש "מלכי ישראל" שלקראתם צריך האדם להשתדל לרוץ?

"מלכי ישראל" בימי ר' אלעזר בר' צדוק?!

והנה, בין שני האזכורים של מימרא זו של ר' יוחנן, ברצף הסוגיות בגמרא, מופיעה עדות ממשית⁵ בגוף ראשון (בסוגיא שעניינה שינוי מפני כבוד הבריות, ברכות יט, ב): דאמר ר' אלעזר בר' צדוק: מדלגין היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אמרו אלא אפילו לקראת מלכי אומות העולם, שאם יזכה - יבחין בין מלכי ישראל למלכי אומות העולם.

גם כאן עולה השאלה היכן, בימיו של ר' אלעזר ב"ר צדוק, שחי לכאורה לאחר ימיו של ר' יוחנן - שהרי הוא אומר "אמרו" על דברי ר' יוחנן שהבאנו, יש "מלכי ישראל" שלקראתם הוא מעיד "מדלגין היינו על גבי ארונות של מתים" כדי לראותם, והיכן יש "מלכי אומות העולם" הנזכרים יחד איתם שגם לגביהם אמרו שיש לדלג לקראתם?

3 קמפניינו שם עמ' 184. והרב תמר ב'עלי תמר' שם כותב "שמוזמן [=בזמן] שנעשה מלך היה מלך כשר... וייתכן דעובדא דרחב"א באותו זמן הייתה".

4 הוא התפטר מתפקידו בשנת 305 (השליט הרומאי היחיד שפרש מכס המלכות מרצונו), ומת בשנת 312. בשנתיים האחרונות לשלטונו החל להיות מעורב ברדיפת הנוצרים: בשנת 303 הוציא צו ראשון בסדרת צווים נגד הנוצרים, צווים שנעשו מחמירים יותר ויותר. רדיפה זו הותירה רושם רב על הנוצרים, הרואים ביום עלייתו לשלטון את תחילתה של תקופת 'הקדושים המעונים'. סיבה זו הביאה את החוקרים שלא לייחס אמינות גבוהה לתיאורים של דיוקלטיאנוס ותקופתו בכתבי הכנסיה הנוצרית. שמו של דיוקלטיאנוס בכתבי הנוצרים הוא 'דיוקלס', קרוב ביותר לשמו לפי נוסח הירושלמי בנזיר: 'דיוקלינוס'-'דיוקל(ינו)ס'.

5 עדות אישית נוספת על עצמו מביא ר' אלעזר ב"ר צדוק (חכם זה או מי מצאצאיו) גם בשבת יא, א: "אמר ר' אלעזר ב"ר צדוק: כשהיינו עוסקין בעיבור השנה ביבנה לא היינו מפסיקין לא לקריאת-שמע ולא לתפילה". עדות אישית נוספת על עצמו מביא ר' אלעזר ב"ר צדוק (שוב, חכם זה או מי מצאצאיו) גם בתענית יב, א, בעירובין מא, א (וראה להלן בפנים) ועוד.

מי הוא ר' אלעזר ב"ר צדוק?

על חכם זה, ר' אלעזר ב"ר צדוק, אומר אהרן היימן: "בדברי ימי התנא הזה באה עירוביביא גדולה מאוד, עד אשר אפילו אם נאמר ששנים היו עדיין לא נרפאנו מן המבוכות... ואחרי עיון רב זכינו לפרש בראיות ברורות שמשפחת ר' צדוק העמידו חכמים גדולים משך שבעה דורות, קרוב לשלוש מאות שנה, מן ימות הלל עד אחרי דור רבי". בדיקת המקורות הקפדנית שערך אהרן היימן בנוגע לחכם זה ולר' צדוק אביו הביאה אותו למסקנה שהחכם הקדום ביותר בשם זה, ר' אלעזר ב"ר צדוק הראשון, חי בשלהי ימי הבית השני והיה רך בשנים בזמן החורבן.

כבר התוספות, וביתר בירור בתוספות רבי יהודה סירליאון ('רבי יהודה החסיד'), וכן ר' שלמה עדני ב'מלאכת שלמה', מציינים כי למרות עדותו של ר' אלעזר ב"ר צדוק על עצמו (בתענית יב, א ועירובין מא, א ועוד): "אני הייתי מבני סנאה בן בנימין. פעם אחת חל ט' באב להיות בשבת ודחינוהו לאחר השבת, והתענינו בו ולא השלמנוהו מפני שיו"ט שלנו הוא", ממנה עולה כי לא היה כהן אלא מבני בנימין, "שמה אמו היתה מבנימין, או חתנם היה והיה עמהם בסיעתם" (מלאכת שלמה), "דמצד אמו היה מבני בנימין, והיה מביא עצים למערכה עמהם, אבל ודאי כהן היה" (ר' יהודה סירליאון)⁷.

מי הם "מלכי ישראל"?

בשלהי ימי הבית שלטו בארץ הנציבים הרומיים. אבל בחלק מן הזמן שלטו גם מלכים, צאצאי הורדוס העבד\הגר האדומי ומרים החשמונאית, והם אגריפס הראשון ובנו אגריפס השני. אגריפס הראשון היה בנו של אריסטובולוס בנו של הורדוס, ונכד של מרים החשמונאית. על אגריפס הראשון, ככל הנראה, באים הסיפורים במקורותינו, בהם הסיפור הידוע במשנת סוכה (פ"ז מ"ח):

מוצאי יום טוב ראשון של חג בשמיני במוצאי שביעית עושין לו [למלך] בימה של עץ בעזרה והוא יושב עליה, שנאמר: "מקץ שבע שנים במועד" וגו' (דברים לא, י). חזן הכנסת נוטל ספר תורה ונותנה לראש הכנסת, וראש הכנסת נותנה לסגן, וסגן נותנה לכהן גדול, וכהן גדול נותנה למלך, והמלך עומד ומקבל וקורא יושב. אגריפס המלך עמד וקיבל וקרא עומד - ושיבחוהו חכמים, וכשהגיע ל"לא תוכל לתת עליך איש נכרי" (דברים יז, טו) זלגו עיניו דמעות. אמרו לו: אל תתיירא אגריפס, אחינו אתה! אחינו אתה!"...

6 תולדות תנאים ואמוראים חלק א בערך רבי אלעזר ב"ר צדוק עמ' 201-205.

7 דעה אחרת שלא ברור אם ר' אלעזר ב"ר צדוק היה כהן מובאת בדברי הרב ישכר תמר.

איך שלא נעמיד את הדברים, יכול אגריפס הראשון (וגם בנו, אגריפס השני, שאיננו נוגע לענייננו) להיחשב מ"מלכי ישראל".

הכינוס המלכותי בטבריה - זיהוי היסטורי

על אירוע אחד בימיו של אגריפס הראשון, מלך יהודה האחרון⁸, מספר יוסף בן מתתיהו:

"משסיים [אגריפס] בבירוטוס [ביירות] את המסופר למעלה עבר לטבריה, עיר בגליל. אכן, תהילתו [של אגריפס] הייתה בפי כל המלכים. אז באו, אפוא, אליו אנטיוכוס מלך קומאגיני, שמשגראמוס מלך חמת, וקוטיס - הוא מלך בארמניה הקטנה, ופולמון שהשיג את השלטון על פונטוס, והורדוס - הלה היה אחיו [של אגריפס] ושלט על כלקיס. הוא [אגריפס] נשא ונתן עם כולם בשעת קבלת פניהם, ובשיחות רעים הראה במידה רבה ביותר את גודל רוחו, וכך נראה היה שבצדק נתכבד בביקורם של המלכים. אולם, בעוד אלו שוהים אצלו הגיע מארסוס הגמון [הנציב הרומי של] סוריה. המלך [אגריפס], ששמר על כבוד הרומאים, יצא שבעה ריס הרחק מהעיר, לפגוש את מארסוס. ודווקא דבר זה עתיד היה לשמש תחילת איבה בינו לבין מארסוס. שכן [אגריפס] הוביל איתו גם את שאר המלכים בשבתו במרכבתו. בעיני מארסוס הייתה חשודה אחדותם של אלה וידידותם הרבה כל כך זה לזה, והוא היה סבור שאחדות דעות בין שליטים רבים כל כך אינה מועילה לרומאים. מיד שלח אפוא אחדים ממקורביו אל כל אחד (מהם) וציוו לחזור בלא שהיות לבתיהם. מעשה זה קיבל אגריפס בתרעומת. מאותו זמן היה אויבו של מארסוס..."

היה זה, ככל הנראה, סביב שנת 43 לספה"נ⁹.

חוץ מאגריפס הראשון מלך יהודה, נושא הקטע, ואחיו הורדוס מלך כלקיס, שהגדרנו אותם "מלכי ישראל", כל ארבעת המלכים האחרים: אנטיוכוס מלך קומאגיני, שמשגראמוס מלך חמת, והאחים קוטיס מלך ארמניה הקטנה ואחיו פולמון השני מלך פונטוס - הם "מלכי אומות העולם". האמנם לאירוע זה מתכוון ר' אלעזר ב"ר צדוק באומרו: "מדלגין היינו על גבי ארונות של מתים" וכו'?

8 כהגדרתו של דניאל שוורץ בספרו 'אגריפס הראשון - מלך יהודה האחרון', ירושלים תשמ"ז, עמ' 150.

9 קדמוניות היהודים [תרגום שליט] יט, ח, א עמ' 338-342.

10 ע"י בספרו של דניאל שוורץ 'אגריפס הראשון - מלך יהודה האחרון', ירושלים תשמ"ז, עמ' 150-151.

הכינוס המלכותי בטבריה – איתור גיאוגרפי

לפי הסיפור, אל הכינוס הזה בטבריה, בו נוכחים שני ”מלכי ישראל“ וארבעה ”מלכי אומות העולם“, הגיע נציב סוריה, מארסוס. לטבריה הגיע מארסוס, אל נכון, מכיוון צפון, לאורך החוף הצפון-מערבי של הכנרת. כל ששת המלכים הללו יוצאים לקראתו במרכבתו של אגריפס, מרחק שבעה ריס מן העיר (כקילומטר). ריכוז של שישה מלכים אלו הביא, בוודאי, רבים מאנשי העיר טבריה והסביבה לרצות לראותם. הם יצאו אל נקודת המפגש הן מן העיר טבריה שמדרום וגם מהכיוון ממנו הגיע מארסוס מן הצפון. כדי להגיע אל הנקודה ולצפות אל המשתתפים בה היה על אנשי הסביבה ללכת על הדרך הראשית, החופפת ככל הנראה את הכביש של ימינו, לקפץ על המדרונות של ההרים ממערב, או לשוט בסירות ובספינות בקרבת החוף הסמוך, וכנראה גם לרוץ ולדלג על ארונות של מתים ועל קברים וגלוסקמאות של בתי הקברות הקרובים. האמנם בין הבאים, הרצים והמדלגים, היה גם ר' אלעזר ב"ר צדוק? נראה לנו שהתשובה לשאלה זו היא חיובית.

הממצא הארכיאולוגי

כשני ק"מ מצפון לטבריה של היום, ממערב לכביש 90, מוטלים כמה סרקופגים. ארונות הקבורה האלו הם מהמאות השניה והשלישית לספה"נ, והם הובאו ככל הנראה מבית הקברות היהודי של הקהילה היהודית הסמוכה 'מגדלה'. על ארונות קבורה אלו, גלוסקמאות וקברים נוספים, נכתב¹¹:

בעת הרחבת כביש טבריה-מגדל, מדרום לשרידי מגדל העתיקה, נתקלו עובדי מע"צ בשורה של ארונות קבורה עשויים אבן. נתברר כי אלה חלק מבית הקברות העתיק של מגדל, שמקומו לא היה ידוע עד כה... נחשפו מספר ארונות קבורה ולהם מכסים חצי-גליליים, וכן גלוסקמאות ללא כל עיטור. למרבה הצער נמצאו הארונות והגלוסקמאות ריקים, ונראה כי נשדדו בתקופה עתיקה... בסקר שנערך מדרום למגדל העתיקה אותרו גבולות בית הקברות המשתרע על שטח נרחב. קשה לקבוע את תיארוך ארונות הקבורה, אך נראה שאין הוא קודם למאה הג' לסה"נ...

מגדל הייתה קיימת כבר בימי הבית אם לא לפני כן, וככל הנראה בית הקברות שלה היה באותו המקום. יש להניח כי על קברים כאלו ודומיהם דילגו כל אלו שבאו לצפות באותו 'מפגש פסגה', הכינוס המלכותי בטבריה.

11 נפתלי תפילינסקי, 'סרקופגים על יד מגדל', חדשות ארכיאולוגיות טו, עמ' 14.

סיכום

ר' אלעזר ב"ר צדוק מעיד כי הוא יחד עם חבריו מדלגים היו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל, וגם לקראת מלכי אומות העולם. הנחייה זו נאמרה מפיו של ר' יוחנן כמאה וחמישים שנה מאוחר יותר. יתכן שהאירוע אליו מתייחס ר' אלעזר ב"ר צדוק היה המפגש בין מארסוס הנציב הרומי של סוריה לבין אגריפס הראשון כאשר היה ביחד עם אחיו הורדוס מלך כלקיס, ששניהם מכונים "מלכי ישראל", ויחד איתם שהו באותו מקום גם אנטיוכוס מלך קומגנה, שמשגרמוס מלך חמת, קוטיס מלך ארמניה הקטנה ואחיו פולמון השני מלך פונטוס, כשארבעה אלה מכונים "מלכי אומות העולם". אירוע זה, 'הכינוס המלכותי בטבריה', התרחש כקילומטר אחד מצפון לטבריה, כנראה סביב שנת 43 לספח"נ.

למרות שחז"ל לא סיפרו סיפורים היסטוריים לשם 'סיפור ההיסטוריה', הרי שהם השתמשו באירועים ההיסטוריים לצורך אמירות ערכיות-רוחניות, והשתמשו בהם לדוגמאות בענייני הלכה, הגות ומוסר. גם כאן, באמירה קצרה של רבי יוחנן ובאמירה אחרת של ר' אלעזר בר צדוק יתכן שעולה תמונה היסטורית, התואמת את דברי יוסף בן מתתיהו.

אין ספק שעניינם של חז"ל בדבריהם אלו, אינו ההקשר ההיסטורי אלא העניין ההלכתי-ערכי-רוחני. חז"ל שילבו את האמירות והעדות ההיסטוריות ללא כל קשר היסטורי, אלא לצרכים אחרים לגמרי. אולם יתכן שהצלחנו לאתר לאיזה אירוע היסטורי כיוונו חז"ל כאן את דבריהם.

הגיליון מוקדש לעילוי נשמת

הרב **ברוך** בן שמואל הכהן **גולדשמיט** ז"ל

Rabbi Bernard Goldsmith

נלב"ע ב' כסלו תשפ"א

Father of yeshiva alumni

Dr. Ari Goldsmith and Mr. Rami Goldsmith

Grandfather of yeshiva alumnus Rav Maury Goldsmith

תנצב"ה

